

Kõrgem Kunstikool Pallas
Meediadisaini osakond

Isikunäitus „KERA”

Lõputöö

Anna-Liisa Säask

Juhendajad: Kerly Ritval, MA
Kaasprofessor Irakli Toklikishvili, MA

Tartu 2024

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
Mõisted	6
1. EESTI JA GRUUSIA	8
1.1. Lühiülevaade Eesti ja Gruusia vahelistest suhetest ja ajaloolistest seostest.....	8
1.2. Inspireeriv mässumeelsus.....	10
1.3. Gruusia ja Eesti identiteedid läbi minu kogemuse.....	11
2. PRAKTIKA GRUUSIAS	16
2.1. Praktika Gruusias.....	16
2.2. Tehnika valik.....	17
3. NÄITUS „KERA”	19
3.1. Näituse ettevalmistamine.....	19
3.2. Kontseptsioon.....	21
3.3 Eksponeeritud teosed.....	22
3.3.1. Karikakramüüja.....	22
3.3.2. Mahajäetud küla.....	23
3.3.3. Kasvamine I ja II.....	24
3.3.4. Tbilisi koerad.....	25
3.3.5. Nora.....	26
3.3.6. Kera.....	27
3.3.7. Karjus ja küpressid.....	28
3.3.8. Iko, Nodo, Punane sõlm.....	29
3.3.9. Must sõlm, Sõlm I, Sõlm II.....	31
3.3.10. Ajakanga kudumine.....	32
3.3.11. Vabaduse roheline maitse.....	33
KOKKUVÕTE	34
Summary	36
KASUTATUD KIRJANDUS	37
LISAD	39
Lisa 1. Kahekihiline linoollõige „Tbilisi aknad”.....	39
Lisa 2. Kolmekihiline linoollõige „Vahipost”.....	40
Lisa 3. Metsotinto „Kaks Lizat”.....	41
Lisa 4. Akvatinta „Nita”.....	42
Lisa 5. Näituse plakat.....	43
Lisa 6. Näituse kataloog, postkaardid ja kleepsud.....	44
Lisa 7. Näituse vaated.....	45
Lisa 8. Näituse vaated.....	46
Lisa 9. Näituse vaated.....	47
Lisa 10. Näituse vaated.....	48

Joonised

Joonis 1. Näituse ajakava (autori kuvatõmmis).....	19
Joonis 2. Näituse tegevuskava (autori kuvatõmmis).....	19
Joonis 3. Karikakramüüja (autori foto).....	22
Joonis 4. Mahajäetud küla (autori foto).....	23
Joonis 5. Kasvamine I ja Kasvamine II (autori fotod).....	24
Joonis 6. Tbilisi koerad (autori foto).....	25
Joonis 7. Nora (autori foto).....	26
Joonis 8. Kera (autori foto).....	27
Joonis 9. Karjus ja küpressid (autori foto).....	28
Joonis 10. Iko, Nodo (autori fotod).....	30
Joonis 11. Punane sõlm (autori foto).....	30
Joonis 12. Must sõlm, Sõlm I, Sõlm II (autori foto).....	31
Joonis 13. Ajakanga kudumine (autori foto).....	33
Joonis 14. Vabaduse roheline maitse (autori foto).....	34

SISSEJUHATUS

Käesolevas bakalaureuse lõputöös käsitlen isikunäitust “KERA”, mis leidis aset 1. märts – 30. aprill 2024 Plantariumi taimepoe galeriiruumis. Näitus tõukus kahekuulisest praktikast Gruusias. Lõputöö eesmärk oli luua enda esimene isikunäitus graafilistest teostest ja kasutada selleks saadud teadmisi ja kogutud mõtteid identiteedi ja seotuse teemadel ning reflekteerida saadud kogemusi ja teadmisi lõputöö teoreetilises osas. Näituse kontseptsiooni lähtepunkt oli märksõna “kera” kui inimsuhted, põimumised ja eri kultuuride sarnasused. Sellest lähtuvalt valisin teemaks identiteedi sarnasused ja erinevused gruusia ja eesti rahvuste seas, keskendudes põhiliselt sarnasustele. Teemasid avan põhjalikumalt antud töö teoreetilises pooles.

Lõputöö esimene osa koosneb lühiülevaatest Gruusia ja Eesti seoste ja mainib põgusalt olulisi hetki mõlema riigi ajaloost, mis on antud töö kontekstis olulised. Lisaks arutlen Eesti ja Gruusia inimeste kultuuriliste joonte, religiooni ja eri identiteetide sarnasuste ja erinevuste üle. Teises osas käsitlen lühidalt oma kogemust kahekuulisest praktikast Thbilisis Kaasaegse Graafika Keskuses (*Graphic Contemporary Center*)¹, millest sündis idee koostada isikunäitus just Gruusia ja Eesti identiteedi ja seotuse teemadel. Mainin eri tehnikaid, millega selle aja jooksul kokku puutusin ning mis viisid mind eksperimenteerima alternatiivsete tehnikatega oma näituse jaoks. Kolmandas osas räägin näituse sündimisest ja kontseptsioonist ning toon välja tehtud tööd ning nendega kaasas olnud lühikesed tekstid, mis andsid edasi fragmente Gruusiast saadud muljetest.

Meediadisaini õppides avastasin enda jaoks uuesti graafika eri tehnikad, armastuse selle valdkonna vastu ning tahtsin lõputöö praktilise osa just selle meediumiga siduda. Teoreetilises osas soovisin välja tuua praktilal kogetud muljete ja saadud inspiratsiooni allikaid ja teemasid, mis mind puudutasid ja andsid tuge näituse kontseptsiooni loomiseks.

Tänapäeva ühiskonnas on väga aktuaalsed teemad, mis puudutavad identiteeti, rahvuse küsimusi ja võõraviha, eriti hetkel Ukraina, Gaza ning Gruusia konfliktide valguses. Teemade aktuaalsus tuleb hästi välja ka tänavuselt Veneetsia biennaalilt, kus käsitletakse juba tuttavaid, kuid samu põletavaid teemasid - rahvused, vähemused, postkolonialism ja identiteet (Tsapov 2024).

---

¹ Autori tõlge.

Minu püstitatud uurimusküsimus on: kuidas väljendub rahvuslik identiteet gruusia ja eesti rahvuste seas ning milliseid sarnaseid jooni nende vahel võib leida. Sealjuures on põhirõhk Gruusial, kus veetsin kaks kuud praktika raames ja hiljem kuu aega näitusetöid tehes. Praktikal tegelesin peamiselt graafika eri tehnikatega ja puutusin kokku paljude selle ala kunstnikega ning olen ka ise sellest valdkonnast huvitatud, seetõttu juurdlesin, mis koht on graafikal tänapäeva kunstimaailmas ja millised on selle väljendusvahendid.

Lõputöös lähtun omaenda kogemustest, muljetest ning erialasest kirjandusest. Baseerun Tartu ülikoolis tehtud sotsiaal-poliitilistele uurimuslikele töödele. Minu üheks allikaks on etnoloog ja folklorist Aivar Jürgenson (1969), kes on lähemalt uurinud Eestist välja rännanud eestlaste lugusid ja identiteediküsimusi ida pool, kaasa arvatud Abhaasia aladel. Kasutan tema artiklit “Kodusõja sündmustest Abhaasia eesti asundustes 1918–21” (2020) ning tööd “Etniline ja rahvuslik. Etnokultuurilistest protsessidest Eesti idadiasporaas” (2015).

Teiseks allikaks on veel Mirjam Lindpere magistritöö “Pre-Christian beliefs and traditions in Georgia.” (2013, juhendaja Dr. Lea Altnurme), mis uurib kristluse eelseid traditsioone ja uskumusi Gruusia kontekstis ning avab rikkalikku Gruusia kultuuripärandit. Graafika alaseid teemasid aitasid eelkõige lahti mõtestada näitus “Läbi su silmaterade musta kuru” (2023) (Kuraatorid: Maria Arusoo, Eha Komissarov, Eda Tuulberg) koos samanimelise näituseraamatuga, Tallinna graafikatriennaali kataloogid ning kaasaegse graafika näitus “Inkfusion” (kuraator Sopo Kolkhidashvili, 2023) Thbilisis.

Soovin eriti tänada juhendajaid Kerly Ritvali, kes oli ühtlasi näituse kuraatoriks ja aitas nii nõu kui jõuga ning Irakli Toklikishvili, kes tutvustas mulle Gruusiat, õpetas uusi tehnikaid ja tagasisidestas praktilist osa. Veel soovin tänada oma pere, eriti ema, kes aitas näituse ülespanekuga ning oli alati toeks. Suur aitäh Plantariumi tiimile ja Kaisale, kes andsid mulle galeriiruumi ja abistasid näituse korraldamisel. Aitäh Elari Kingo kataloogide ja postkaartide eest. Aitäh armsatele kursusekaaslastele ühise nelja aasta eest!

Mõisted

Supra - otsetõlkes "laudlina", Gruusia traditsiooniline pidusöök.²

Tamada - *supra* juht ja toostide algataja.

Linoollõige - graafikatehnika, kus linoleumplaadist lõigatakse uuritsaga välja kohad, mis peavad tõmmisel jääma valgeks. Linoollõiget on erandlikult (E.Viiralt) kasutatud ka sügavtrükimenetlusena (väljalõigatud kohad trükivad).³

Metsotinto - sügavtrükitehnika, mille puhul kasutatakse vask- või tsinkplaati. Metallplaat karestatakse ühtlaselt kiigerauaga, mis on kumer ja teravate sakkidega tööriist. Joonise saamiseks plaati poleeritakse ehk kaabitakse siledamaks, kusjuures siledamatest kohtadest jääb trükkides tõmmisele heledam ja karedamatest tumedam jälg

Akvatinta - sügavtrükitehnika, tehnika on välja töötatud 18. sajandi keskel ja see annab võimaluse saada erineva hele-tumedusastmega rastrilisi pindasid. Kasutatakse poleeritud vask- või tsinkplaati, millele tolmutatakse kampoli- või asfaldipulbrit vastavas kastis. Ladestunud terakesed sulavad plaati soojendades selle külge. Plaati söövitatakse ja heledamaks jäävad pinnad kaetakse vahepeal ofordilakiga. Trükivärviga plaadi katmisel jääb värv kornilistesse (karedaks sööbinud) kohtadesse ja trükkimisel kandub sealt ka paberile kornilisena (rastrilisena).

Tsüanotüüpia - on alternatiivne fototrüki menetlus, mis annab tulemuseks tsüaanisised tõmmised. Oli laialdaselt kasutusel 20 saj, mil insenerid kasutasid seda tehnikat jooniste paljundamiseks (sealt ka inglise keelne jooniste nimetus "blueprints"). Poorne alusmaterjal (kangas, puit, paber) kaetakse valgustundliku lahusega ning kujutise tekitamiseks asetatakse šablooniga kaetud alusmaterjal UV valguse kätte.

---

² Gruusia keele tõlked nüüd ja edaspidi: <https://translate.ge/>

³ Graafika tehnikate seletused nüüd ja edaspidi: <https://graafika.ee/stuudio/tehnikad>

Litograafia - ehk kivitrukk, lametrükimenetlus, mille puhul trükivormina kasutatakse peenekristallilist lubjakivist plaati - litograafiakivi ehk litokivi. Kujutis kantakse litokivile vahetult, originaali järgi rasvase värviga paberile joonistatud koopiat vastu litokivi surudes või fotograafiliselt. Autolitograafia puhul joonistab kunstnik kujutise lihvitud litokivile rasva sisaldava tušiga (tušimaneer) või karestatud litokivile pliitsi või kriidiga (kriidimaneer). Kui kujutis on kivile kantud, töödeldakse selle pinda lahja lämmastikhappegalahusega; kujutis kinnistub kivile ning vaba pind muutub märguvaks. Tõmmise (lito) saamiseks niisutatakse kivi ja kantaksesellele valtsi abil trükivärv; see jääb püsima ainult neisse kohtadesse, kus on kujutis. Pärast seda asetatakse litokivile paber ja litopress surub värvi kivilt paberile.

Siiditrukk - ehk serigraafia on trükkimine läbi raamile pinguldatud siidvõrgu, millel on mittetrükkivad osad kaetud kihiga, mis värvi läbi ei lase. Alternatiivina võib trükkida läbi siidile kleebitud šablooni.

Ofort - sügavtrükitehnika, mille puhul metallplaati katvasse happekindlasse kihti kraabitakse ofordinõelaga joonistus ja söövitatakse see happe abil metalli. Seejärel kaetakse plaat värviga, trükkimisel jätab söövituskohades olev värv paberile kujutise.

Kuivnõel - on sügavtrükitehnika, mille puhul kraabitakse kujund metallplaadile erinevate terariistade abil. Trükiplaat kaetakse värviga nii, et kraabitud vaod oleks täidetud ning seejärel pühitakse plaadilt üleliigne värv. Trükkides jätavad paberile kujutise värviga täidetud vaod.

Kollograafia - tehnika kus jäigale alusplaadile kleebitakse erineva tekstuuriga materjalidest kollaaž. Selles tehnikas valminud plaati võib trükkida ka sügavtrükis või sellega kombinatsioonis.

1. EESTI JA GRUUSIA

1.1. Lühiülevaade Eesti ja Gruusia vahelistest suhetest ja ajaloolistest seostest

Legend räägib, et kui jumal jagas maid erinevatele rahvastele jõudsid grusiinid liiga hilja kohale, alles siis, kui kõik oli juba jagatud. Nimelt ei tulnud neil järjekorras seismine ja ootamine eriti hästi välja ning nad olid otsustanud selle asemel pidada *suprat* (traditsioonilist pidu, pikemalt lk 26). Selle eest aga, et nad olid oma pidustustel jumalale tooste teinud ja teda luuletuste ja lauludega meeles pidanud, andis too neile hoopis viimase tükikese kõige imelisemat maad, mida ta oli plaaninud endale hoida. (Lindpere 2013: 4; Noneshvili 1988: 374).

Oma väiksuse kohta on Gruusia väga mitmekesine, alustades loodusest, lõpetades erinevate riigisiseste etniliste gruppidega, kellel on oma keel ja omad kombed. Gruusia õnn ja õnnetus seisneb tema asukohas. Üldistades võib öelda, et Gruusia asub kahe mäeaheliku ja kahe mere vahel ning lisaks paikneb see ka Euroopa ja Aasia piiril, kuulumata õieti mitte kusagile, olles üks väike mägine kultuurikompost keset impeeriume, värav ida ja lääne vahel. See on koht kust sai alguse vein ja koht, kus avastati kõige varajasem leid nööri punumise kohta. Rääkimata sellest, et Gruusiast, Dmanisi piirkonnast leiti 1,8 miljonit aastat tagasi elanud inimese eellase säilmed, mis on vanim selline leid väljaspool Aafrikat. Gruusiast läks läbi Siiditee ja selle kohaga seostatakse palju erinevaid iidseid müüte. Prometheus aheldati jumalate poolt Kaukasuse külge. Ühe legendi järgi on Gruusia rahvas Noa kauged järeltulijad, kes toimetas oma laevaga Gruusiast veidi lõuna pool. Selles piirkonnas olla toimunud suur veeuputus, mis kustutas lisaks muule ka Eedeni aia täpse asukoha (Lindpere 2013: 4).

Ümbritsetuna suurtest impeeriumidest ja religioonidest koosneb Gruusia ajalugu pidevalt enda püsima jäämise eest võitlemises, mis on seni imekombel enam-vähem õnnestunud. Paljuski sarnasest ajaloost ja vabaduse eest võitlemise mentaliteedist on Eesti ja Gruusia vahel päris palju erinevaid poliitilisi ja kultuurilisi sidemeid. Abhaasia aladel olid näiteks ka mitmed Eestist välja rännanud eestlaste külad ning paljud Gruusia sõduripoisid sattusid Nõukogude ajal Eestisse ja Eesti sõdurid Gruusiasse, mille tõttu on paljudel eestlastel Gruusias siiani sugulussidemeid ja sõpru.

Gruusia tunnustas taasiseseseisvunud Eesti Vabariiki 27. augustil 1991. aastal, diplomaatilised suhted Eesti ja Gruusia vahel sõlmiti 17. juunil 1992. aastal (Välisministeerium).

Nagu Eestigi, saavutas Gruusia esimese iseseisvuse 1918. aastal, kuid paraku kestis see väga lühikest aega, sest 1922. aastal annekteeriti Gruusia taaskord ning sellest sai Nõukogude Venemaa osa, kuni aastal 1991. kuulutati välja iseseisvusdeklaratsioon. Pärast seda sõditi edasi, nii vene võimu, kui ka üksteise vastu. Peale Nõukogude Venemaa kokkukukkumist kuulutasid Abhaasia ja Osseetia piirkonnad välja iseseisvuse, kuid enamuse maailmast liigitab need alad hetkel siiski vene okupatsiooni alla. Nendes piirkondades on konflikt siiani lahendamata ja kokkupõrkeid piirialadel toimub jätkuvalt (Cherkezia 2018: 29-43).

Seega erinevalt eestlastest jäi Gruusia rahvas pärast iseseisvusdeklaratsiooni erinevatel põhjustel siiski oligarhia ja vene võimu varju, mille vastu võideldakse tänini, vaadates lootusrikkalt Euroopa poole. Nii palju kui koha peal olles nägin ja nüüd Gruusias toimuvaid proteste jälgin saan öelda, et noorem osa elanikkonnast näeb välja ja kõlab nagu iga teise Euroopa riigi noor generatsioon, olles isegi kohati võitlushimulisemad ja teadlikumad erinevatest raskustest vabaduse poole püüdlamise teel.

See ilmneb ka viimatistest sündmustest, kus 9. aprillist on Gruusia pealinna haaranud massilised valitsusvastased meeleavaldused, kui valitsuserakond Gruusia Unistus tuli uuesti välja vahepeal kõrvale heidetud kavaga võtta vastu seadus, mida Brüssel on tauninud kui kahjulikku sammu Tbilisi Euroopa Liidu püüdlustele. Kriitikute sõnul meenutavad meetmed Venemaa seadust, mida kasutatakse teisitimõtlejate vaigistamiseks. Meeleavaldused on siiani käimas ja iga päev koguneb pealinna põhilisele tänavale parlamendihoone ümber kümneid ja sadu tuhandeid inimesi, kes seisavad vaba sõna ja vaba Gruusia eest (ERR 2024).

Üks ühiseid jooni eestlaste ja grusiinide vahel on võitlusvaim ja vabadusejanu. Mõlemad rahvad on tunda saanud paljude eri impeeriumide võimu ning üritanud enda eest seista, kasutada hetke kui on olnud võimalus saavutada vabadus. Mõlema riigi kultuuripärand on väga rikas ja unikaalne – Gruusia oma vaat et rohkemgi, kuna ulatub sügavamale aja- ja kultuurilukku. Nagu juba eelnevalt mainitud viis Gruusiast läbi siiditee, mis rikastas kohalikku elu ja kultuuri. Araablased kutsusid Kaukasust „Keelte mägedeks” – Põhja- ja Lõuna Kaukasus koos moodustavad kõige tihedama erinevate keelte piirkonna

maailmas, mille tõttu on see tänini väga huvitav koht kultuurilises, ajaloolises ja poliitilises võtmes (Lindpere 2013: 9).

Oluline fakt, mida siinkohal rõhutada on see, et Gruusia inimesed ise kutsuvad end *khartveli* ja oma kodumaad nimega *Sakharthvelo*. Lääne-Euroopas kasutatakse Gruusia kohta nime Georgia ning selle erinevaid variante. Eestikeelne variant „Gruusia” tuleneb vene keelest („Gruzia”) ning Gruusia valitsus on palunud sõbralikel riikidel hoiduda selle nimekuju kasutamisest ja asendada see kujuga „Georgia”. Paljudele Gruusia inimestele seostub slaavikeelne nimetus 200 aastaga Vene impeeriumi koosseisus ja seda eelistatakse vältida (Rekhviashvili 2011).

Enda lõputöös kasutan siiski põhiliselt veel Eestis käibel olevat varianti „Gruusia” ja „grusiinid”, et olla lihtsamini mõistetav.

1.2. Inspireeriv mässumeelsus

Mulle meeldib reisida, avastada, olla kohati uutes ja võõrastes situatsioonides. Tõenäoliselt sellepärast jättis Gruusia minusse ka nii suure jälje. Kuigi meil on selle rahvaga palju sarnasusi, on maailmatunnetus, loodus, kombed, toit ja palju muud siiski väga erinevad võrreldes Eestiga. Ja just see mind Gruusia juures paelubki.

Paljud tänaseks Euroopast kadunud võluvad nähtused on Gruusias veel alles. Nendeks on näiteks koduse puskari ja veini tootmine ning tänaval püsti pandud *pop-up* baari pidamine, või siis mahajäetud raudteejaama hoones toimiv kohalik külapood. Seal olles segunesid minus pidevalt kaks väga vastastikust tunnet – soe kodutunne ja vaimustusega segatud kultuurišokk. Sekka kurbust, valu ja abitut viha seoses kohaliku rahva elujärje ja korrumppeerunud valitsusega.

Paraku on tihti nii, et ei osata hinnata seda, mis juba olemas on ja unistatakse rohkemast. Inimestena peame vahepeal võõrsil ära käima, et koju tagasi tulles tunda, kuidas siin on hea (või just vastupidi), et näha asju värskema pilguga, et anda oma maailmale rohkem perspektiivi ja võrdlusmomenti. Gruusias praktiliselt olles sain näha ja tunda, mida tähendab elada riigis, mille inimesed ikka veel vabaduse pärast võitlevad ja kus ei võeta Euroopa Liidu mugavusi ja seaduseid iseenesestmõistetavalt, vaid tuleviku

unistusena. Inimesed peavad Gruusias rohkem muret tundma ja vaeva nägema selle pärast, et nende baasvajadused oleks rahuldatud ning muu on teisejärguline. Nägin kõrvalt näiteks olematut prügimajandust. Kui rääkisin Tartu rohealadest ja linnaelustiku liigirikkuse hoidmisest oli vastuseks hämmeldunud rõõmuga segatud kurbus ja seejärel mõtlik: „Seal on kõige muuga nii hästi, et teil on aega isegi putukate pärast muretseda.”

Gruusias oldud aeg andis mulle palju mõtteainest, inspiratsiooni ja perspektiivi. Minus kasvas kurbus ja mässumeelsus koos uute kunstnikest sõpradega, samal ajal olles pärit Eestist, kus kõik on veel enam või vähem hästi, olenevalt millega võrrelda. On tendents, et ebastabiilsemates või konfliktides ühiskondades on tihtipeale ka teravam ja jõulisem kunst. Eesti kontekstis on selleks hetkel sõda Ukrainas ning selle teemalisi näitusi ja ettevõtmisi on juba üsna hulgaliselt toimunud, minu jaoks üks kõnetavamaid nendest „Hetk” (Aadli 2024), kuna paneb mõtlema selle üle, kas võtame oma vabadust liiga iseenesestmõistetavalt. Selle põhjal, mida Gruusias nägin, saan nõustuda, et teravam õhkkond loob tihti kõnekamat kunsti. Suurem eesmärk, mille eest seista annab loomingule mõjuvuse, räägib valjemini ja puudutab tugevamalt.

Kuna Eestis on olukord rahulikum tundub mulle, et looming on samuti üldiselt pigem mõtlikum, jutustavam ja enda sissevaatavam, mida panin tähele ka enda näituse puhul. See pani mõtlema, et tahaksin tulevikus samamoodi enda loominguga kaasa rääkida valusamatel ja valjematel teemadel. Niimoodi kahe maailma vahel kõikudes – üks rahulikum ja sissevaatavam ning teine valjem ja võitlusjanulisem – hakkasin rohkem mõtlema identiteedi ja kultuurilise kuuluvuse teemade peale.

1.3. Gruusia ja Eesti identiteetid läbi minu kogemuse

Võib öelda, et identiteedi teema on äärmiselt lai ja keeruline ning põhineb pigem tunnetuslikel märkidel, kui teaduslikel näitajatel. Olen püüdnud välja tuua kolm kõige põhilisemat ja mu enda jaoks huvitavamat kategooriat – keel, religioon ja väärtused, mida oskasin võrrelda oma kultuuri ja kogemustega ning mis inspireerisid ja kõnetasid mind kõige enam. Sealjuures baseerun põhiliselt oma kogemustel ning Mirjam Lindpere magistritööl (Lindpere 2013), mis uuris täpsemalt religiooni ja kultuuri nähtuste ajalugu

Gruusias.

Kultuuril on sadu definitsioone, kuid lühidalt võiks kultuuri määratleda kui mentaalset programmi, mida vahendatakse ühelt põlvkonnalt teisele ja mis mõjutab mõtlemist, tundeid ning potentsiaalset käitumist. Kultuur väljendub väärtustes, sümbolites, rituaalides: neil kõigil on konkreetne tähendus, mida antud kultuuriväljas elavad inimesed tunnevad ja mõistavad, nende järgimist ning praktiseerimist peetakse vajalikuks ja enesestmõistetavaks. Identiteet ei tähenda muud kui nende kultuuritasanditega identifitseerumist (Jürgenson 2015: 40).

Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on identiteet ehk eneseteadvus teadmine endast sotsiaalseis olukordades ja suhetes ning etnos ajalooliselt kujunenud püsiv inimrühmitis, hõim, rahvas või rahvus (Eesti keele seletav sõnaraamat).

Gruusia piirkond koosneb väga paljudest erinevatest etnostest, kellel kõigil on värskemaid ja vanemaid, suuremaid ja väiksemaid erinevusi uskumustes ja traditsioonides. Nagu Eestis on nii mõnelgi piirkonnal oma eri dialekt ja kombestik. Gruusias räägitakse enamjaolt gruusia keelt, mida ei räägita mitte kusagil mujal maailmas ning mis on väga vana ja unikaalne. Seda on hästi näha ka tähestikust, mis on pärit umbes 5.sajandist, ning ei sarnane eriti mitte ühegi teise kirjaga (Wikipedia).

Praktikal olles oli minu ainuke viis keelt õppida kuulamise ja meelde jätmise kaudu, kuna tähtede õppimine oleks võtnud liiga kaua aega. Nagu eesti keeles on olemas välismaalastele üsna keerulised häälikud (õ, ä, ö, ü), maadlesin ka mina gruusia keele paljude susisevate tähtede ja kurguhäälikutega, mida on väga raske hääldada ja millel on keeruline vahet teha, kui ei ole seda lapsest saadik harjutanud. Kuna keel ja kiri on identiteedi üks olulisi osi, pakub mulle huvi eesti ja gruusia keele kõrvutamise. Kaks väikese kõnelejate arvuga eriilmelist keelt, mida on välismaalasena raske õppida, kuid mis on niivõrd rikkad ja ilusad. Keelest aru saades, saab paremini aru ka antud kultuurist endast ja näeb selle sügavamatesse kihtidesse. Heaks näiteks on siinkohal sõna „vabadus” - *tavisupleba* (თავისუფლება), mis koosneb kahest sõnast *tavi* - pea ja *upleba* - õigus, ning samas on seal peidus ka kolmas sõna *taupleba* - omama. Kohalikega arutades tuli välja, et sõna „vabadus” tähendust seostatakse enda eest otsustamisega, enda juhtimisega, vaba olemisega, mis samal ajal on vastutus ja kohustus.

Veel üks huvitavaid tahke, mis mängib inimese identiteedis ja minapildis suurt rolli on usk ja religioon. Gruusia on läbi ajaloo olnud paljude impeeriumite ja religioonide

sõlmpunktiks. Enne kristluse tulekut levisid Gruusia aladel näiteks mazdaism, judaism, kreeka- ja rooma usundid ning pärslaste poolt kaasa toodud zoroastrianism. Pärast seda kui Rooma impeeriumis oli kristlus laialt levinud, jõudis see ka Gruusia aladele kuna lääne Gruusia piirkond oli Rooma impeeriumi osa. Nii võttis Gruusia neljandal sajandil, ühena esimestest, vastu kristluse. Tänapäeva Gruusias on enamasti inimesi õigeuslikud ja väike osa rahvast moslemid, lisaks väiksemad erinevad religioonide grupid. Hea näide tolerantsusest erinevate religioonide suhtes on Tbilisi vanalinn, kus mahuvad väga lühikese vanalinna tänava peale ära mitme religiooni pühakojad – Gruusia õigeusu ja Armeenia apostlikud kirik, juudi sünagoog ja moslemi mošee, samuti katoliku kirik ja vene õigeusu kirik (Lindpere 2013: 16).

Kirikul ja usupühadel on väga oluline osa kultuuris. Kohalik religioon tundub inimestele iseenesetmõistetav igapäevaelu osa, sealjuures vanemale generatsioonile siiski rohkem, kui nooremale. Tavaks on lapsi ristida ja ristivanematel on väga oluline roll ühiskonnas. Linnapildis on palju erinevaid kirikuid ja kõrgete mägede nõlvadel võib märgata väikseid helendavaid riste. Samas kuulsin enda suhtlusringkonnas palju seda, et otseselt ei tunta, et ollakse väga usklikud ja pigem usutakse universaalsesse „millesegi suuremasse”, näiteks headusesse või armastusse, mille väljenduseks on kujunenud erinevad õigeusust pärit rituaalid – sellist lähenemist olen märganud ka eesti kontekstis. Näiteks meenuvad jõulude ja munadepühade tähistamised pereringis, millel on kristlik taust, kuid tänapäeval teistsugune tähendus – pigem pere ja sõprade seltsis olemise ja pidulikkuse hetk. Kuigi Eestit on nimetatud maailma kõige uskmatumaks riigiks ja pealtnäha on meil väga vähe võrdlusmomenti Gruusia usumaastikuga on sarnasus ajaloost siiski olemas.

Nimelt enne paljude teiste eri impeeriumide mõjutusi oli rahvas Gruusia aladel samamoodi maa ja metsa usku nagu eestlased. Usuti looduse väekusesse ja maailma hingestatusesse ehk valdavalt levis animism. Loodi erinevaid müüte ja müstilisi olendeid, mille abil seletati maailmas toimuvat, tehti ohverdusi parema saagi ja jahiõnne jaoks. Ka tänapäeval on eri paigus ja just eriti mägistes piirkondades säilinud traditsioone vanadest aegadest, mis vahel on segunenud tänapäevasemate religiooni traditsioonidega. (Lindpere 2013: 22-46)

Kolmandaks, mille tahan välja tuua olulise osana Gruusia ja Eesti identiteedimaastikust on erinevad väärtused ja igapäevaelu rituaalid. Mulle tundub, et see on isegi üks kontrastsemaid teemasid Eesti-Gruusia võrdluses ning tõstatab tihti palju

arutelusid. Tahest tahtmata usun, et maastikul ja ümbritseval loodusel on inimese identiteedi kujunemisel väga suur roll. Näeme ju oma silmaga ja on ka üldine levinud arusaam, et lõunapoolsem rahvas on nõ kuumaverelisem, rõõmsameelsem, äkilisem ning põhjarahvad rahulikud, isegi aeglased, samas kannatlikumad ning kindlasti ei saa üht eelistada teisele või küsida kumb on parem. Maailma rahvad ja nende toimimisviisid on aegamööda kujunenud just selliseks nagu antud piirkonnale kohane, vormitud ümbruse ja ajaloo poolt (Lindpere 2013: 9-10; Kõivupuu 2013: 12-13).

Seega nii nagu maastik koos Kaukaasia mäestiku, laiade rahulike steppide ja mereäärsete bambuse metsadega on ka sealne rahvas väga kontrastne ja elav. Sügav ja rikas ajalugu on neile andnud mitmekülgse kultuuri ja erilise keele, mida hoida. Verine ajalugu on õpetanud, et enda püsimise eest peab võitlema ja seda aitab teha ka kuumem veri soontes. Samal ajal ollakse üsna rahumeelsed teiste suhtes, hoitakse saabuvasid külalisi nagu kullateri ja hoolitsetakse nende eest nagu oma pere liikmete eest, vaadatakse lootusrikkalt demokraatia ja Euroopa poole.

Uhkus, au ja traditsioonid on minu kogemuste järgi võtmesõnad, et mõista käitumise loogika eripärasid Gruusias, mis esialgu tunduvad mulle, eestlasele, võõrad ja arusaamatud. Seal on sügavalt juurdunud arusaam meeste ja naiste eri rollidest ühiskonnas. Kuigi noorem põlvkond on palju vabamad ja julgemad, on paljudel veel traditsiooniline mõttemaailm, kus mehel on perekonnapea ja kaitsja roll ning naisel oma, kuid sama tähtis hoolitsev pere rahu hoidja roll. Kõige suurem solvang on naise pihta suunatud halvustav kommentaar. Ükskõik kas on see siis ema, õde, abikaasa, tüdruksõber või lihtsalt naissoost sõber. Kõige hullem solvang on eriti ema kohta. Lisaks kehtivad sageli paljudel juhtudel nn tänavareeglid, kuid see on pigem jäänuk Nõukogude ajal levinud maffiast ja nende suhtlus kombestikust.

Kui kellegi au või uhkust on riivatud ja osapooltel ei õnnestu keskteed leida võib konflikt minna füüsiliseks. Sel juhul järgitakse taaskord erinevaid reegleid. Teinekord võtavad osapooled kaasa enda toetajate-sõprade grupid ning lepatakse kokku kohtumine, et suhted selgeks teha. Igal juhul on kindel, et enda ja lähedaste au eest peab seisma, mis tähendab tihti tegutsemist ja mitte pealtvaatajaks jäämist. Aukoodeks ja moraaliküsimused on minu muljete järgi Gruusias veidi jäigemad ja traditsioonilisemad, kui Eestis. Nendest õhkub keerulistes oludes ellujäämise jälgi ja sügavat õiglustunnet.

Enda arutlustes jõudsin tihti järeldusele, et kuigi Eesti ja Gruusia on pealtnäha väga

erinevad riigid, erineva kultuuri ja loodusega, üksteisest ligi 3000 km kaugel asuvad kohad, on meil siiski üllatavalt palju sarnasusi nii ajalooliselt kui kultuuriliselt.

2. PRAKTIKA GRUUSIAS

2.1. Praktika Gruusias

Veel mõnda aega tagasi ei teadnud ma sellisest kohast nagu Gruusia või Sakharthvelo õieti midagi. Mäletan, et nägin ükskord reisisaadet, kust sellest räägiti ja eriti teravalt jäi meelde pilt mäe sisse rajatud linnast, iidsest käikude ja koobaste rägastikust. Mõtlesin, et sinna tahaks küll kunagi minna. Sellega mõtte ja teadmised piirdusid. Juhuse tahtel sain aga hiljem läbi rahvusvahelise TYPA linoollõike konkursi tutvavaks ühe Gruusia kunstnikuga, kellel oli ka Eestiga suurem side. Olin just parasjagu otsimas praktikakohta välismaal ning asjade kokku langemise tagajärjel leidsin end nelja kuu pärast Gruusiast, väikesest kunstnike rühmast, mille tuumaks oli kodune Kaasaegse Graafika Keskus Thbilisis.

Põhjusi, miks tahtsin minna välismaale praktikale oli mitmeid. Esiteks, oli see mu esimene kogemus Erasmus programmiga välismaal ja leidsin, et sellist võimalust peaks kindlasti kasutama. Teiseks, oli minus juba pikalt kasvanud sügavam huvi graafika vastu ja otsisin võimalusi, et sellesse rohkem süveneda. Soovisin avardada silmaringi, tutvuda erineva kultuuriga, näha kuidas töötavad kunstnikud ja loovisikud teises kultuurikeskkonnas ning leida uusi tutvusi ja sõlmida väärtuslikke sidemeid. Lisaks oli tekkinud mõtte antud kogemust kasutada ka enda lõputöös.

Põhilised praktikal käimise eesmärgid oli proovida uusi tehnikaid ja laiendada juba olemasolevaid teadmisi graafika alal. Olin varasemalt kokku puutunud siiditrüki, linoollõike, ofordi ja tsüanotüüpiaga. Praktika käigus õppisin mitmevärvilise linoollõike tegemise loogikat ja teostasin selles kaks tööd – ühe kahekihilise (Lisa 1) ja ühe kolmekihilise (Lisa 2). Teiseks sain proovida metsotinto tehnikat, mis on võrdlemisi väljasurev nähtus, kuna võtab väga palju tööd ja aega kuid leidsin, et mulle väga meeldib see tehnika ja jõudsin sellega teha ühe töö (Lisa 3). Minu praktika juhendaja oli ühtlasi üks ainuke si noorema põlvkonna kunstnikke Gruusias, kes harrastab metsotintot enda kunstnikupraktikas. Veel sain proovida akvatintat, mis on ka ajamahukam tehnika, kuid samamoodi huvitav ning tegin ka selles ühe töö (Lisa 4). Iseseisvalt harjutasin samal ajal ka tsüanotüüpiat ning vastutasuks graafikastuudios töötamisele ja nende vahendite kasutamisele tegin omalt poolt paar tsüanotüüpia töötuba, kuna kohalikud kunstnikud ei

olnud selle tehnikaga varasemalt eriti kokku puutunud. Tehnika osutus üsna menukaks ja siiani katsetatakse graafikakeskuses tsüanotüüpia võimalusi, tehakse töötube ning selle tarbeks ehitati kohapeale ka parem valguslaud.

Lisaks uute tehnikate õppimisele ja töötubade tegemisele, sain ise osa paljudest töötubadest (Ex Librise ja kunstiteoste säilitamise töötuba), loengutest (*New Georgian Type* konverents), nägin palju näituseid ning tutvusin paljude armsate sarnaste erialadega inimestega. Üks olulisemaid kogemusi oli enda aja planeerimise harjutamine ja iseseisva töö eetika loomine, sest võrdlemisi lühikese aja jooksul tahtsin võimalikult palju kogeda, õppida ja ära teha.

2.2. Tehnika valik

Praktikal olles tutvustati mulle põgusalt graafika ja üleüldiselt kunstimaailma hetkeseisu Thbilisis. Huvitav oli näha, kuidas hiljuti sõjast läbi käinud riigis on pärast raskusi toimunud kunstimaailmas positiivne plahvatus. Selle aja jooksul, kui olen selle riigiga kontaktis olnud on tole pealinnas avatud väga palju uusi galeriisid, ning mõned üsna ajaloolise tähtsusega suuremad näitused, kaasa arvatud minu kohaliku sõprusringkonna, noorema generatsiooni kunstnikke kaasaegse graafika näitus, mille avamisel oli mul samuti õnn olla.

Üldiselt on näha, et tänapäeval on ikka veel rohkem kajastust suuremõõtmelisemal maalikunstil. Graafika näitusi on üsna vähe, eriti just kaasaegse graafika omi. Noore kunsti oksjonil on samuti põhiliselt esindatud maali meedia, vahel harva eksib sinna sekka ära ka mõni graafiline teos või skulptuur. Paljuski on seda mõjutanud graafika väiksemõõtmelisem, kuid kunstnikult ja publikult rohkem keskendumist vajav formaat. Lisaks võtab kunstisse investeerijal huvi nimetatud meedia vastu vähemaks graafika võimalus olla tiražeeritav (Arusoo 2023: 7; 14th Tallinn Print Triennale 2007: 22-23).

Seda kõike arvesse võttes on mul siiski hea meel tõdeda, et selle meedia harrastajaid ja selle võlust huvitujaid veel on ning kunstnikud leiavad uusi viise ja kaasaegseid võtteid, mida selle jaoks ära kasutada, samal ajal hoides elus ka traditsioonilisi tehnikaid (Benno 2019). Praktikal olles nägin samuti, kuidas traditsioonilistes tehnikates

nagu litograafia või ofort tehti üsna suuremõõtmelisi ja mõjuvaid kaasaegse kunsti teoseid. Samal ajal kasutas mõni autor hübriidseid lahendusi nagu graafika sidumine kanga meediumiga või valguse ja graafika koos kasutamine installatiivsetes teostes. Mind inspireeris kohalik materjalide kitsikus, mille tulemusena kasutati näiteks kunstiülikoolis ühe graafika tegemise materjalina isoleerpappi, millest oli võimalik teha üsna efektseid kollograafia tehnikas töid. Mäletan ka ühte kommentaari selle kohta, kuidas keegi tudeng oli tänavalt pihta pannud tsinkplaadist liiklusmärgi, et seda loominguks kasutada.

Alternatiivsete ja teiste leidlike materjalide ära kasutamine graafikas ja ületuldsel loomingus kõnetas mind ja andis suuna ka tehnikatele, mida kasutasin enda näitusetööde tegemisel. Nii sai minu põhilisteks tehnikateks, milles töid teostas, kuivnõel akrüülklaasil (rahvakeeli pleksiklaasil) ning kollograafia, ehk sisuliselt papitrükk kohalikest kokku kogutud mahlapakkidest. Sealjuures meeldis mulle mõte erinevate materjalide taaskasutusest – pleksiklaasi tükke oli mulle alles jäänud eelmisest kunstiprojektist ja mahla tarbiti kohalikel istumistel ja *supra*-del ohtralt, et saaksin sellest vajaliku koguse materjali katsetamiseks ja trükiplaatide tegemiseks. Lisaks tegin kaks joonistuslikku suurt tööd kangale, mille materjaliks oli taaskasutusest leitud kardinaad. Näitusetekstid kandsin ülekandepaberi abil samuti kangajääkidele.

Leian, et iga inimene olenemata erialast või kutsumusest võiks mõelda paralleelselt keskkonnahoiu peale ja ühiskonna suund on ka juba nii või teisiti sellise mõtteviisi poole kaldu. Kuna traditsiooniline trükikunst hõlmab endas palju erinevaid kemikaale, reaktsioone, lakke ja värve on minu arvates ainult hea mõelda alternatiividele, jätkusuutlikusele ja taaskasutusele ka selles valguses. Eestis tegeleb sellise mõtteviisiga graafikas näiteks graafika.ee stuudio ja galerii. Grupi üks liikmetest on kunstnik Helen Tago, kes söövitab metallplaate ülimerkise happe asemel elektrilaenguga. Sama grupi liige, kunstnik Lilli-Krõõt Repnau tõdeb samuti: „Keskkonnateadlikkus ja vähene tarbimine on iga inimese loomulik osa. Usun, et ka kunstnikuna tuleb rohkem mõelda, et miks midagi teeme, mida toodame. Läbimõtestatus on võti.” (Benno 2019)

3. NÄITUS „KERA”

3.1. Näituse ettevalmistamine

Algselt oli näituse avamine Plantariumi galeriis planeeritud aprillikuusese. Kuna märtsis toimus Aparaaditehase galeriide öö ning see tundus hea võimalus, mida ära kasutada, et jõuda suurema publikuni, otsustasime koos Plantariumi eestvedajaga avada „KERA” hoopis 1. märtsi õhtul.

Vähese ajaga sai koos juhendajatega selle tarbeks kokku pandud näituse valmimise ajakava (Joonis 1), kus jagasin enda tegevused päevade peale ära, et õigeks ajaks valmis jõuda. Lisaks sain proovida kätt tegevuskava ja pressiteadete koostamisel (Joonis 2). Näituse tarbeks oli vaja ka eelarvet, mille esialgse versiooni olin Kultuurkapitalile kandideerides teinud novembri vooruks, kuid kuna sealt sain eitava vastuse, täiustasin tekste ja eelarvet koos juhendajatega ning tegin ka uue taotluse Kultuurkapitali järgmisesse vooru. Paraku ei saanud ka sealt kinnitust kuid õnneks oli Plantarium valmis omalt poolt vastu tulema ning katma suurema osa näituse produktsiooniks vajalikust summast.

Ühe kuu vältel, millal olin taas Gruusias, tegelesin pea iga päev näitusetööde visandamise, trükiplaatide valmistamise ja teoste trükkimisega. Sealjuures nõustas ja tagasisidestas mind pidevalt Irakli Toklikishvili, kes oli samuti mu praktika juhendaja olnud ning kontseptsiooni ja muude ettevalmistustega aitas Kerly Ritval.

Nädal aega enne avamist jõudsin Gruusiast töödega tagasi Eestisse. Eestis teostasid kaks suurt teost kangal ja viltimistehnikas punased tekstiili paneelid. Soovisin näituseruumi ja graafilisi teoseid elavamaks muuta ning veidi nihendada klassikaliste ja staatilistena tunduvaid trükitehnikas loodud töid seintel ning tuua sisse tekstiili ja lõnga iseloomulikke põimumist ja seotust. Lisaks leidsin viisi, kuidas välja printida ja kuumutada kangale näitusetekstid.

Samal ajal kui selgus, et galeriid on vaja üle värvida ja kutsuti selle tarbeks ehitusmees, tellisin töödele paspartuud ja tagapapid, lasin välja printida plakatid ja panin üles. Näitus sai üles pandud koos mu ema ja Kerly abiga ning reede õhtul kell üheksa oli armas avamine, rohkearvulise publiku osavõetuga.

1	NÄITUSE AJAKAVA			
2				
3	ettevalmistus	Plantariumiga raakimine		
4	ettevalmistus	kulka		
5	ettevalmistus	kontseptsioon		
6				
7	3.02	proovitükk ettevalmistus		
8	4.02	proovitükk trükk		1
9	5.02	lillemüüja kavand ja ettevalmistus		
10	6.02	lillemüüja trükk		1
11	7.02	kaks figuuri kavand ja ettevalmistus		
12	8.02	kaks figuuri trükk		2
13	9.02	nööride ettevalmistus ja trükk- ja lillemüüja-detail	ahi ja nora kavandid	
14	10.02	2-3 ümmargust kavand ja ettevalmistus	Ahi trükk	1
15	11.02	2-3 ümmargust trükk	Nora trükk	1
16	12.02	sünn	Nora trükk	
17	13.02	koerad ettevalmistus ja trükk	kokkukasvamine trükk	1
18	14.02	teni kavand ja ettevalmistus	karjus trükk	1
19	15.02	lahkukasvamine trükk	Kerly kaib Plantariumis, KOOSOLEK, APARAAT	1
20	16.02	koerad		
21	17.02	koerad		1
22	18.02	nööride ettevalmistus ja trükk		1
23	19.02	varu	Kerly vaatab KULKA üle, parandused	
24	20.02	pakkimine ja sõit	FB BANNER, KULKA SAADETUD	
25	21.02	reis tagasi Eestisse	kavanda samal ajal tekstiili asju, TEE PLAKAT, postkaardid?	
26	22.02	näitusetekst valmis, gruusia keeles ka plakat trükki, osta tekstiil, sublim. skizzeest, cyano asjad, helista raamikotta	PLAKAT TRÜKKI, POSTKAARDID TRÜKKI, SPONSORID	
27	23.02	olustveres tekstiili ja näituseteksti tegemine kangale	PRESSITEADE, Pressiteate pressinimekirja koostamine.	
28	24.02	tekstiilitööd olustveres, postkaardid trükki		
29	25.02	tekstiil, plakatid üles		
30	26.02	kokkusaamine Kerlyga		
31	27.02	install - tööd		
32	28.02	install - tekstiil		2
33	29.02	install installatsioon?		1
34	1.03	AVAMINE KELL21		
35				

Joonis 1. Näituse ajakava (autori kuvatõmmis)

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
1	TEGEVUSKAVA	21.02	22.02	R 23.02	L 24.02	P 25.02	E 26.02	T 27.02	K 28.02	N 29.02	R 1.03	L 2.03	P 3.03	E 4.03
2														
3	NÄITUSE ETTEVALMISTUS													
4	materjalide pakkimine/ostmine tekstiilitöök													
5	raamikojaga suhtlemine													
6	tööd pressi all ja signeeritud													
7	kavandid tekstiilik													
8	näituse tekst eesti-gruusia kirjutatud													
9	näituseteksti trükk tekstiilile													
10	tekstiilitööd													
11	olustveres materjalid ja KIVID													
12	tööd raamitud?													
13	tööde ülespanek-install													
14	avasõnad?													
15	POSTKAARDI DISAIN SAATA TRÜKKI													
16	POSTKAARDID LÕIGATA													
17														
18	MEEDIA/TURUNDUS													
19	plakat valmis ja trükk													
20	postkaardid valmis ja trükk													
21	klepsud valmis ja trükk-sponsor?													
22	brošuur												Kingo	
23	PRESSITEATE KIRJUTAMINE													
24	PRESSITEATE SAATMINE													
25	KUTSED													
26	reklaam müürileht, sirp, postimees													
27	insta ja fb postitused													
28														
29	AVAMINE													
30	sponsoritele kirjutamine													
31	snäkid ja joogid valmis 20.00													
32	galeriide õõ start kell 18.00													
33	avamine 21.00													
34														

Joonis 2. Näituse tegevuskava (autori kuvatõmmis)

3.2. Kontseptsioon

Gruusia keeles tähendab „kera” tuld, kodu ja kodukollet. See tähendab kohta keset majapidamist, kus hoiti tuld ja tehti süüa. Eesti keeles „kera” kui lõngast või niidist pall, põimitud süsteem. Inglise keelde tõlgituna „hearth”.

Ühendused, seosed, võrgud, sõlmed ja mustrid. Kui sügavale ulatuvad meie juured ja kelle või mille teisega need veel põimuvad? Kas me näeme enda ümber miljoneid võrgusüsteeme, seeneniidistikest ja närvivõrkudest kuni keerukate kosmiliste süsteemideni välja ja kus on meie koht sellel skaalal?

Mille või kellega tunneme end seotuna ja kas seotud sõlmed võivad katkeda? Kas esivanemate koeskeemis paljastuvad kosmosekoe saladused ja kas meie närvikoe muster peegeldub meie suhtlusvõrgustikust?

Inimestena oleme pidevas liikumises ja muutumises nii nagu ka meid ümbritsev maailm. Me läheme ära ja tuleme tagasi, sõlmime uusi suhteid ja vahel katkestame vanu. Punume endale märkamatu nähtamatut võrku, mille igal niidil on oma tähendus ja koht. Need ühendused moodustavad omamoodi kodu, loovad selle, kes me oleme. Ja see protsess võib meid vahel viia üllatavatesse kohtadesse.

Erinevate juhuste ja võrgumustrite kokku langemise tagajärjel leidsin mina end nii Gruusiast. Kaugel kõigest tuttavast, kuid siiski tundes kummalist kuuluvust ja kodutunnet. Üks põhjamaine väike riik, kohati karm ja külm ning ainulaadse keelega rahvas, kelle südames tuksub vabaduseiha. Üks väike riik Kaukaasias, Aasia ja Euroopa piiril, kohati karm ja metsik, ning selle unikaalse keelega inimesed, kelle südames on põletav vabaduseiha. Sõlmides uusi tutvusi ja avastades uusi mustreid, hakkasin rohkem mõtlema juurte, võrgustike ja seotuse teemadele. Kuidas ükskõik kui kaugel maailmanurgas elades, ükskõik millise sotsiaalse - poliitilise - usulise või muu grupi osa olles, kuulume me kõik siiski ühte hiiglaslikku süsteemi, mille hargnemist ja seotust on keeruline hoomata, kuid seda võluvam on üritada proovida.

Näituse eesmärgiks on näidata eri mustreid, sarnasusi ja erinevusi eri nähtuste, põimumiste ja kultuuriruumide vahel ja just eriti sarnasusi, sest lõpuks oleme me kõik üsna samade tunnete, hirmude ja ihadega süsteemid. Ja meie vahel on lõputult ühendusi, võrguniite, mis meid ühendavad põlvkondade kaugusele minevikku ja tulevikku,

ühendavad inimesi teisel pool maakera. Põimuvad perede, sõprade, armastatute, võõraste ja võõristatutega. Põimuvad teiste süsteemidega, metsade, mägede, maaga ja koduga.

Näitus koosnes põhiliselt graafilistest töödest ning lisaks tekstiiliteostest, et muuta näituseruumi põnevamaks ja toetada näituse teemat, rõhudes põimumistele, katkemistele ja seotusele.

3.3 Eksponeeritud teosed

3.3.1. Karikakramüüja

Tbilisis on palju inimesi, kes üritavad elatist teenida tänaval erinevaid asju müües. Riideid, tubakat, toiduaineid, maitsetaimi ja vürtse. Väga palju müüakse ka kõige tavalisemaid enda kasvatatud või korjatud lilli. Nägin ühel päeval linnas jalutades ühte lihtsat vanemat härrat äärekivil põõsa varjus istumas, suitsetamas ja karikakraid müümas. Väljapanek oli tagasihoidlik nagu härra ise - üks ämber ja kilekott mõlemal pool teda, lilli pungil täis. Jalge ette laiali laotatult paar üksikut kimpu. Ta rääkis tõenäoliselt oma sõbra, ühe teise vanema härraga, kui neist möödusin, eemalt kiire pilgu heitsin ning pilti tegin.

Joonis 3. Karikakramüüja (autori foto)

3.3.2. Mahajäetud küla

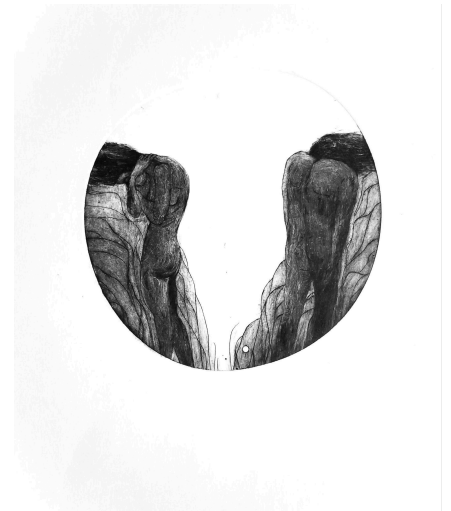
Gruusia paljud külapiirkonnad ning majakesed näivad mahajäetud ning paljud on seda ka päriselt. Akhaldaba külas asus kunagi internaatkool, nõukogude ajal käisid seal puhkamas tantsijad, sportlased ja muud tähtsad ninad. Ilus kompleks, pusrkkaevude, spordiväljakute ja viinamarjapuu kaarjate alleedega. Kui hoone maha jäeti ja valitsus sellest ka enam ei hoolinud hakkasid kohalikud kompleksi tükk tüki haaval laiali lammutama ja koju vedama - tol ajal oli materjali ja rahaga üsna kitsas. Nüüd on internaadist alles ainult kiviklibu hunnikud ja võssakasvanud aiad, kus kohalikele lehmadele puhata ja koertele hullata meeldib. Külaelanike jaoks on see hea koht, kuhu viia oma ehitusprügi ja muid jäätmeid – et teised kohalikud saaksid sealt jälle vajadusel materjali kaasa haarata.

Joonis 4. Mahajäetud küla (autori foto)

3.3.3. Kasvamine I ja II

Inimesed kasvavad nagu puud või muud taimed.
Kasvavad omavahel ja eraldiseisvalt,
kokku ja lahku,
edasi ja tagasi,
pidevalt.
Kuni saadakse ise mullaks,
ja siis jälle edasi.

Joonis 5. Kasvamine I ja Kasvamine II (autori fotod)

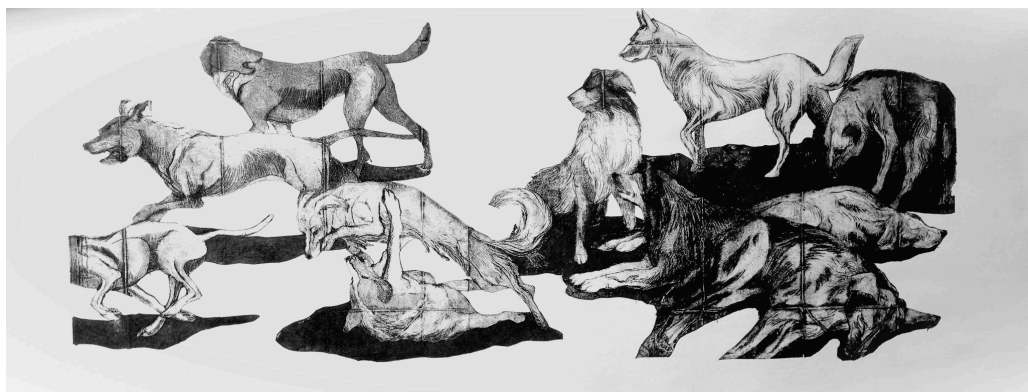

3.3.4. Tbilisi koerad

Mulle tundub, et Gruusias on koeri vähemalt sama palju kui inimesi - kui mitte rohkem. Nad elavad kõrvuti inimestega ja toimetavad vaikselt oma asjadega. Tavaliselt magavad või uitavad ringi, üritavad olla võimalikult armsad - äkki keegi poetab mingi palukese. Ja mitte ainult ei anta neile igalt poolt toidu ülejääke ja joogivett (eriti tapvalt palavatel suvepäevadel), poodide ees ja tänavanurkadel näeb nii mõnelgi pool väikeseid kuute - airbnb neljajalgsetele. Tõenäoliselt on neid juba liiga palju, et saaks toimida nähtus nagu varjupaigad. Samas on olemas vaksineerimise rühmitused, kes kannavad hoolt selle eest, et vähemalt marutõbe ei peaks kartma. Vaksineeritud koertel on kõrvas ilus värviline kõrvarõngas. Kummalisel kombel näevad kõik koerad üsna terved, toidetud, ilusad ja tihti tõpuhtad välja.

Õösel on tänavad nende omad. Siis näeb üsna kummastavat ja hirmuäratavat vaatepilti erinevatest koerte gängidest iga nurga peal. Kolme-viiepealised grupid parkides, kes on endale välja valinud mõne üksiku ärkvelolija või paar ning osutavad ihukaitseseenust, lootuses ikka ka snäkke või seltsi vastu saada. Kui juhtud sellisest gängist mööduma ähvardatakse sind juba kaugelt haukumise ja urinaga - eriti kui sul endal on samuti paar neljajalgset ihukaitsjat tekkinud.

Siis on kõige parem hoida madalat profiili, öelda paar rahustavat tervitussõna - sama teevad heal juhul ka su ihukaitsjad, ning siis on juba ohutu kahel grupil teineteisest mööduda. Tõenäoliselt juhtub ka gruppidevahelisi kokkupõrkeid, sest tänavatel kaiguvad tihti õised haugatused ja kähmlused, valgusfooride kumas näeb tagaajamisi, kaklusi ja armastusavaldusi.

Joonis 6. Tbilisi koerad (autori foto)

3.3.5. Nora

Nora on üks armsamaid inimesi, keda kohanud olen. Suvel joonistasin õue peal tema tibusid, kui ta kriiksuvast väravast sisse tuli, hüüatas mind nähes: „Liziko!” ja andis sooja kallistuse ning mu põskedele kaks mopsuvat musi. (Mind ristiti üsna kiirelt Lizaks, sest Anna-Liisa oli ilmselgelt liiga pikk.) Ta ei olnud mind enne tegelikult näinud, aga ma oletan, et küla peal juba jutud levisid, et üks välismaalane liigub ringi.

Nora abikaasa lahkus juba mõnda aega tagasi. Need asjad pole kunagi lihtsad. Aga rutiin aitab. Igal hommikul jalutas Nora oma ube ja maisi vaatama ning tagasi kodus olles rääkis ka oma kallile, kuidas saagiga lood on ja kuidas muidu läheb. Ma olen üsna kindel, et teda kuuldi. Minu vanaema rääkis ka vanaisa urniga. Tahtis ka oma varalahkunud poja urniga rääkida, aga see on paraku Soomes.

Imetlen neid naisi. Vahel tundub, et valu on nii suur, et sure või ise ära. Aga näed, elu läheb ikka kuidagi edasi. Uskumatu, aga läheb. Üritasime ükskord kokku lugeda ühes Tbilisi hruštšovkas elavaid naisi, kes on matnud oma abikaasad ja pojad. Neid oli liiga palju.

Joonis 7. Nora (autori foto)

3.3.6. Kera

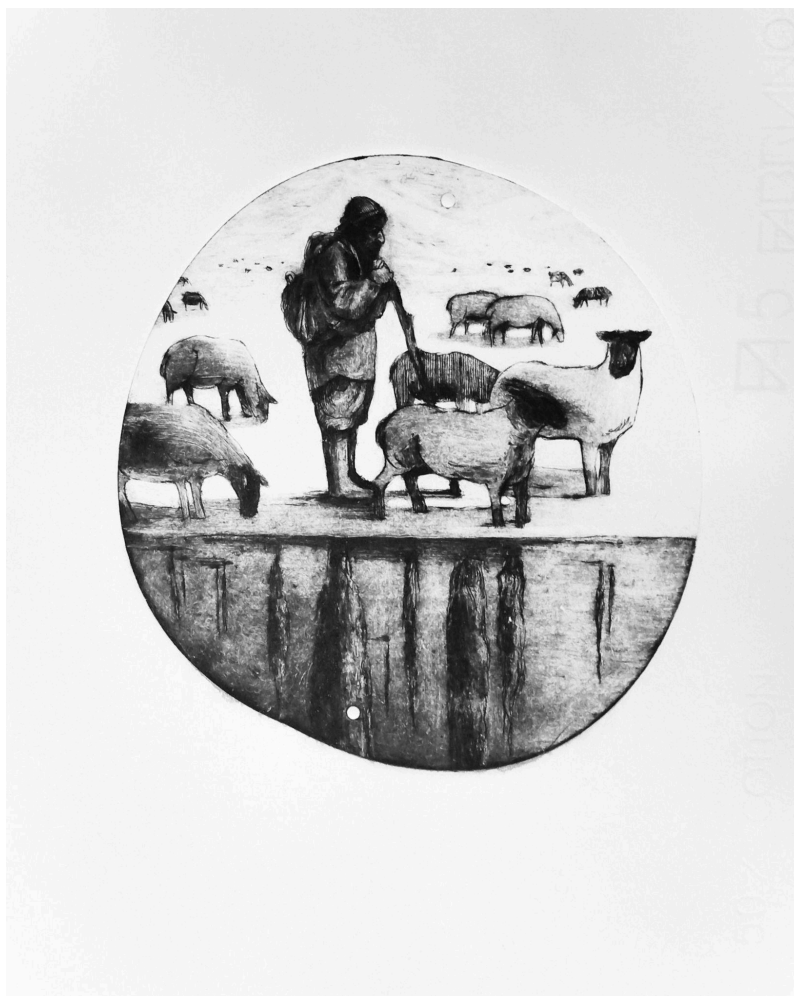
Kui elasin Tbilisis oli minu soojaallikaks gaas * seda on Gruusias palju. Gaas teeb sooja, toitu ja annab valgust. Külas elades oli minu lemmikkohaks majapidamises tumba pisikese armsa raudpliidi ees, mis oli oma suuruse kohta üllatavat võimekas. Ühtlasi meeldis see ka küla pealt tulnud isehakanud lemmikloomale Bisquitole. (pilt kassist ahju all)

Joonis 8. Kera (autori foto)

3.3.7. Karjus ja küpressid

Kui näed meeletustesse kõrgustesse ja kaugustesse avanevat maastikku ning märkad mitmetuhandepealist lambakarja selle keskel, kes on justkui pisikesed valged täpid, hakkad tahtmatult mõtlema ka enda väiksuse üle ja kõikide erinevate skaalade peale siin maailmas. Mida mõtleb ja tunneb üks lambakarjus, olles kogu aeg ümbritsetud sellisest vaatest, võimsast meeldetuletusest elu haprusele.

Joonis 9. Karjus ja küpressid (autori foto)

3.3.8. Iko, Nodo, Punane sõlm

Nii mulle, kui tõenäoliselt teistelegi Gruusiat külastanud inimestele on üks olulisemaid ja huvitavamaid kultuurilisi nähtusi *supra*. *Supra* tähendab otseselt esiteks laudlina ja samal ajal inimeste ühist koosolemist laua taga, mis on tavaliselt kaetud imemaitstva toidu (taldrikud üksteise peale korrustesse laotud, et rohkem mahuks) ja erinevat sorti isetehtud alkoholiga.

Kindlasti tähendab *supra* ka paljude erinevate toostide tegemist, mille jaoks on olemas oma järjekord teemade kaupa ning palju erinevaid reegleid. *Suprat* juhib *tamada* - põhiline toostide tegija ja nõ õhtujuht, kes algatab teemad, mille järgi hakatakse klaase tõstma. Tavaliselt on keegi sõpruskonnas loomulikult teel intuiitselt selle rolli saanud või teinekord tehakse kiire ettepanek, kes võiks selle ameti saada. Kuigi see kõik kõlab väga tähtsalt ei pea *supra* olema tingimata midagi suurt ja *supra* reeglid ei ole kunagi kivisse raiutud ja sunnitud, need tulevad emapiimaga kaasa ning on siirad ja loomulikud - erinevad seltskonniti ja olenevad sellest, mis teemad parasjagu õhus on. Ka siis kui kaks lapsepõlvesõpra ainult kahekesi oma rõõme ja muresid jagavad tõstetakse klaase ja jälgitakse eri teemasid, mis läbi võetakse. Paratamatult nägin paralleele heaoluühiskondades teraapias käimisega. Gruusias on see tasuta, iseenesestmõistetav, lähedaste inimeste vahel. Klaase tõstetakse selle auks, mida usutakse, tõstetakse kadunud pereliikmete, sõprade sugulaste auks, seejärel elu ja tulevaste põlvete auks, tõstetakse tänulikkusest, et saadakse olla koos, jagatakse südamevalu, jagatakse õnne ja uhkust.

Mina kõrvaltvaataja ja võõrana tajusin uskumatut ja sõnadega vaevalt edasi antavat soojust, siirust ja lausa teraapilist meeleolu, mis alati sellega kaasnes. Ma tundsin ja nägin, kuidas inimestevahelised sidemed tugevnesid, raskused sai hinge pealt ära, rõõm kahekordistatud. Kergem, tänulikum ja seotud oli olla.

Äkki algataks selle traditsiooni ka Eestis...?

Joonis 10. Iko, Nodo (autori fotod)

Joonis 11. Punane sõlm (autori foto)

3.3.9. Must sõlm, Sõlm I, Sõlm II

Head asjad sünnivad iseenesest ja vahel just siis, kui sa neid kõige vähem ootad. Istusin lõunapausi ajal rõdu peal ja üritasin mõelda, millist materjali kasutades ja kuidas oleks kõige parem kujutada inimeste - ja kõige muu - vahelist seotust. Pidin endale tunnistama, et aega oli ka väheks jäänud, ees ootas koju tagasi sõit ja mul oli töötamiseks jäänud veel ainult seesama üks õhtu. Seega kõike käsitsi ise nikerdada polnud enam aega, ega tegelikult ka tahtmist. Jälgisin silmadega väänlevaid viinamarjapuid ja nende imelisi ronivaid vääte sellel samal rõdul ja üleüldiselt pea kõikjal Gruusias, kuhu vähegi inimesed neid istutada saavad. Vedasin sõrmedega üle soonelise vana koore ja lootsin, et juhtub mingi ime ja saan just sellise tulemuse kuidagi paberile panna - see oleks super. Ja siis tekkis mõte, et aga miks mitte just seda teha. Eriti kuna sageli eemaldavad omanikud ka ise käsitsi viinamarjapuudelt vana ketendava koore.

See oli üks eriti inspireeriv ja tõine öö, täis eksperimente ja puukooretükikesi...

Joonis 12. Must sõlm, Sõlm I, Sõlm II (autori foto)

3.3.10. Ajakanga kudumine

Väga raske on panna sõnadesse seda, mida ma tunnen seoses seotuse, niidistiku, lõime, juurte ja hargnemiste temaga. See on liiga suur. Sellel on äärmiselt tugev jõud, vähemalt minu jaoks. Alates mu vanavanaemast, kes andis järeltulevatele naistele edasi kangastelgedel kudumise oskuse kuni metafoorse ajakanga mõisteni välja. Rääkimata suguvõsast, sugupuudest, lõimumistest ja juurte juurde tagasi minemisest. Eesti keel on küll selle koha peal päris tabav, aga ikkagi on keeruline panna midagi nii suurt ja laialihargnevat nii piiratud vormi nagu sõnad...ja võibolla pole see üldse vajalik. Siis saabki seda väljendada läbi muude vormide nagu näiteks pildikeel.

Joonis 13. Ajakanga kudumine (autori foto)

3.3.11. Vabaduse roheline maitse

Saatsin ükskord perele video, kuidas külatänavatel kõndisid ringi kohalikud lehmad. Nautisid rohelistel väljakutel päikesepaistet, laksutasid oma pikki imelisi ripsmeid ja nosisid võsas lehti. Siis avastasin end mõttelt, et sellepärast on kõikide majade ja kruntide ümber alati kõrged aiad. Gruusias on vastupidi - loomad elavad vabalt, kõnnivad kus tahavad ning longivad öhtul oma kodulautadesse tagasi. Inimesed on need, kes elavad enda kaitseks ehitatud „puurides”. Ja nii sünnibki maailma kõige õnnelikum ja maitsvam juust.

Joonis 14. Vabaduse roheline maitse (autori foto)

KOKKUVÕTE

Uurisin lõputões Eesti ja Gruusia rahvusliku identiteedi väljendumist ja nende erinevaid olulisi tahke. Seda kõike tegin enda vaatepunktist läbi Gruusias veedetud praktika kogemuse, võttes aluseks eelnevalt kirjutatud uurimusi antud teemade kohta. Põhilisteks allikateks sealjuures olid Aivar Jürgenson, kes on lähemalt uurinud Eestist välja rännanud eestlaste lugusid, identiteediküsimusi ning etnokultuurilisi protsesse ja Mirjam Lindpere magistritöö, mis uurib kristluse eelseid traditsioone ja uskumusi Gruusia kontekstis ning avab rikkalikku Gruusia kultuuripärandit.

Praktilise osana valminud isikunäituse eesmärk oli reflekteerida tekkinud seoseid ja mõtteid ning tuua välja nii teise kultuuri erinevusi kui ühisosi minu enda identiteedi ja tuttava kultuuriruumiga. Meedium selle jaoks oli alternatiivsetel meetoditel loodud graafilised teosed ning lisaks tekstiilitööd, mis andsid edasi seotuse, katkemise ja põimumise ideed.

Nagu töös kirjeldatust võib järeldada, koosneb maailm paljudest eri rahvustest, kogukondadest ja identiteetidest ning minu arvates on tänapäeva ühiskonnas oluline aru saada, et säilitades omaenda identiteeti ja kultuuri on väga oluline aktsepteerida ka, et eksisteerivad teised täpselt sama väärtuslikud maailmad, mis võivad meile tunduda võõrad, kuid siiski väärivad austust ja mõistmist. Seetõttu uurisin lisaks saadud kogemuste praktika jooksul, erinevaid allikaid antud piirkonna ajaloo ja kultuuri kohta ning kõrvutasin neid endale tuttava Eesti kultuuriruumiga.

Allikaid uurides selgus, et gruusia identiteeti määravad enamjaolt religioon, sõdade ja okupeerimiste rohke ajalugu ja geograafiline asukoht ning väärtustest mängivad olulist rolli uhkus, au ja traditsioonid. Nii Eesti kui Gruusia rahvas on tunda saanud paljude eri impeeriumide võimu ning üritanud enda eest läbi ajaloo seista. Nagu Eestigi, saavutas Gruusia esimese iseseisvuse 1918. aastal. Samas tõin välja, et Gruusia peab erinevalt Eestist ka tänapäeval enda eest seismisega tegelema, ning noorem osa ühiskonnast teadvustab iseseisvuse olulisust rohkem. Mõlema riigi kultuuripärand on väga rikas ja unikaalne. Nii Gruusias kui Eestis räägitakse väikese kõnelejate arvuga unikaalseid keeli ning mõlema rahvuse identiteedis on mänginud ja mängivad siiani olulist osa erinevad loodususundid.

Oma näitusel üritasin samuti rõhuda inimeste vahelisele seotusele ja kultuuridevahelistele ühendustele ning kokkuvõtteks võib öelda, et kuigi Eesti ja Gruusia on pealtnäha erinevad ja üksteisest kaugel asuvad riigid on meie vahel palju sarnasusi nii ajalooliselt kui kultuuriliselt.

Kõik eelnevalt mainitu on väga kirju, vastandeid, müüte ja põimumisi täis piirkonna väga põgus kokkuvõte ja paljuski ka minu enda teadmistel ja kogemustel baseeruv info. Minu kui lugudest ja inimestest huvitatud inimese ja eriti minu kui kunstniku jaoks on Gruusia üks lõputu inspiratsiooniallikas. See inspiratsioon levib ka antud kontekstist kaugemale, puudutab päritolu, juuri, identiteeti ja inimeseks olemist. Antud töö praktiline osa andis mulle rohkelt olulisi kogemusi näituste korraldamise kohta ning veel suurema huvi identiteediküsimuste ja Gruusia värvika kultuuri- ja ajaloo vastu.

Loodan, et minu töö ja jagatud emotsioon puudutab mõnda lugejat või vaatajat ning ehk leiab mõni teinegi inspiratsiooni või mõtteainest. Kui mitte Gruusiast endast, siis sellest, mida see koht ja rahvas endas edasi kannab. Inimeseks olemise ja enda eest seismise võlu ja valu ning kultuuriruumi varjundite rohkust ja sügavust.

Summary

Solo exhibition “KERA”

In this bachelor's thesis, I explore the “KERA” solo exhibition held from March 1 to April 30, 2024, at the Plantarium plant shop gallery. Inspired by a two-month internship in Georgia, the exhibition aims to delve into themes of identity and connectedness through graphic works. The concept of the exhibition centers around human relations, intertwining, and cultural similarities, with research questions focused accordingly.

The thesis comprises three main parts. The first provides an overview of the historical and cultural ties between Georgia and Estonia, examining key moments in their histories and the cultural features of their respective peoples. The second part discusses the author's internship experience at the Center for Contemporary Graphics in Tbilisi, exploring the influence of this experience on the exhibition's conception and the author's experimentation with graphic techniques. The third section delves into the conceptualization and realization of the exhibition, highlighting the ideological aspects, and presenting the works and accompanying texts that convey the author's impressions of Georgia.

Through comparisons of language, religion, and values, the work examines cultural identities, noting similarities and differences between Georgia and Estonia. Despite the geographical distance between the two countries, the work observes similarities in historical experiences and cultural landscapes. They reflect on the contrasting yet complementary aspects of Estonian and Georgian identities, drawing insights from their personal encounters and discussions during an internship in Georgia.

The work is drawn on personal experiences, professional literature, and socio-political research from the University of Tartu to inform the work.

KASUTATUD KIRJANDUS

Helena Aadli. (2024). Kiirkohting: Estookin ja Rebeca Parbus. – *Müürileht*, 26. veebruar, [WWW] <https://www.muurileht.ee/kiirkohting-estookin-ja-rebeca-parbus/>

M. Arusoo, T. Elfving, K. Estland, K. Kodres, E. Komissarov, E-H. Seljamaa, E. Tuulberg. (2023). *Läbi su silmaterade musta kuru*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Britta Benno. (2019). Graafika on kihiliselt mõtlemine. – *Sirp*, 29. märts, [WWW] <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/graafika-on-kihiliselt-motlemine/> (20.05.2024).

Nika Cherkezia. (2018). The Role of Civil Society Organisations in Ethnic Conflict Resolution in Georgia: Challenges and opportunities. Univeristy of Tartu. Faculty of Social Science. Johan Skytte Institute of Political Studies. Tartu. [Magistritöö].

Jana Simackova. (2022) What role does art serve in times of war and suffering?, 5. aprill, [WWW] <https://estonianworld.com/culture/what-role-does-art-serve-in-times-of-war-and-suffering/> (27.05.2024).

Aivar Jürgenson. (2020). Kodusõja sündmustest Abhaasia eesti asundustes 1918–21. *Ajalooline Ajakiri*, 3/4 (173/174), 335–377.

Aivar Jürgenson. (2015). Etniline ja rahvuslik. Etnokultuurilistest protsessidest Eesti idadiasporaas. *Acta Historica Tallinnensia*, 2015, 21, 23–50.

Marju Kõivupuu. (2013). *Igal hädal oma arst, igal tõvel ise tohter. Sissevaade Eesti rahvameditsiini*. Tallinn: Varrak.

Mirjam Lindpere. (2013). Pre-Christian beliefs and traditions in Georgia. University of Tartu. Faculty of Theology. [MA Thesis].

Toimetaja: Merili Nael. Allikas: Interfax-AFP-BNS, Reuters. (2024). *Tbilisis algas uus protest välismõjude seaduse vastu*. Eesti Rahvusringhääling, 1. mai, [WWW] <https://www.err.ee/1609329753/tbilisis-algas-uus-protest-valismojude-seaduse-vastu> (05.05.2024).

Ioseb Noneshvili. (1988). *POEMS*. Tbilisi.

Veebileht Poetry.ge. Ioseb Noneshvili. Gmerti da xelevi. [WWW] <https://poetry.ge/poets/ioseb-noneshvili/poems/zozro-gmerti-da-xelebi> (05.05.2024).

Jimsher Rekhviashvili. (2011). Georgia Asks Friends To Stop Calling It 'Gruzia'. RFE/RL, 13. juuli, [WWW] https://www.rferl.org/a/georgia_asks_friends_to_stop_calling_it_gruzia/24264848.html (05.05.2024).

Aleksander Tsapov. (2024). Hardstyle-mutandid, süüpesu ja vähemalt üks hea stoori. Paar sõna Veneetsia biennaalist. *Müürileht*, 25. aprill, [WWW] <https://www.muurileht.ee/hardstyle-mutandid-suupesu-ja-vahemalt-uks-hea-stoori-paar-sona-veneetsia-biennaalist/> (05.05.2024).

Kataloog. (2007). *14th Tallinn Print Triennial POLITICAL/POETICAL*. Tallinn: Printon.

Välisministeeriumi kodulehekülg. Gruusia. [WWW] <https://vm.ee/gruusia#olulisemad-visiidid> (05.05.2024).

Wikipedia. Georgian language. [WWW] https://en.wikipedia.org/wiki/Georgian_language (27.05.2024).

Inglise-Gruusia veebisõnastik. [WWW] <https://translate.ge/> (25.05.2024).

Graafika.ee kodulehekülg. [WWW] <https://graafika.ee/stuudio/tehnikad> (25.05.2024).

LISAD

Lisa 1. Kahekihiline linoollõige „Tbilisi aknad”

Autori foto

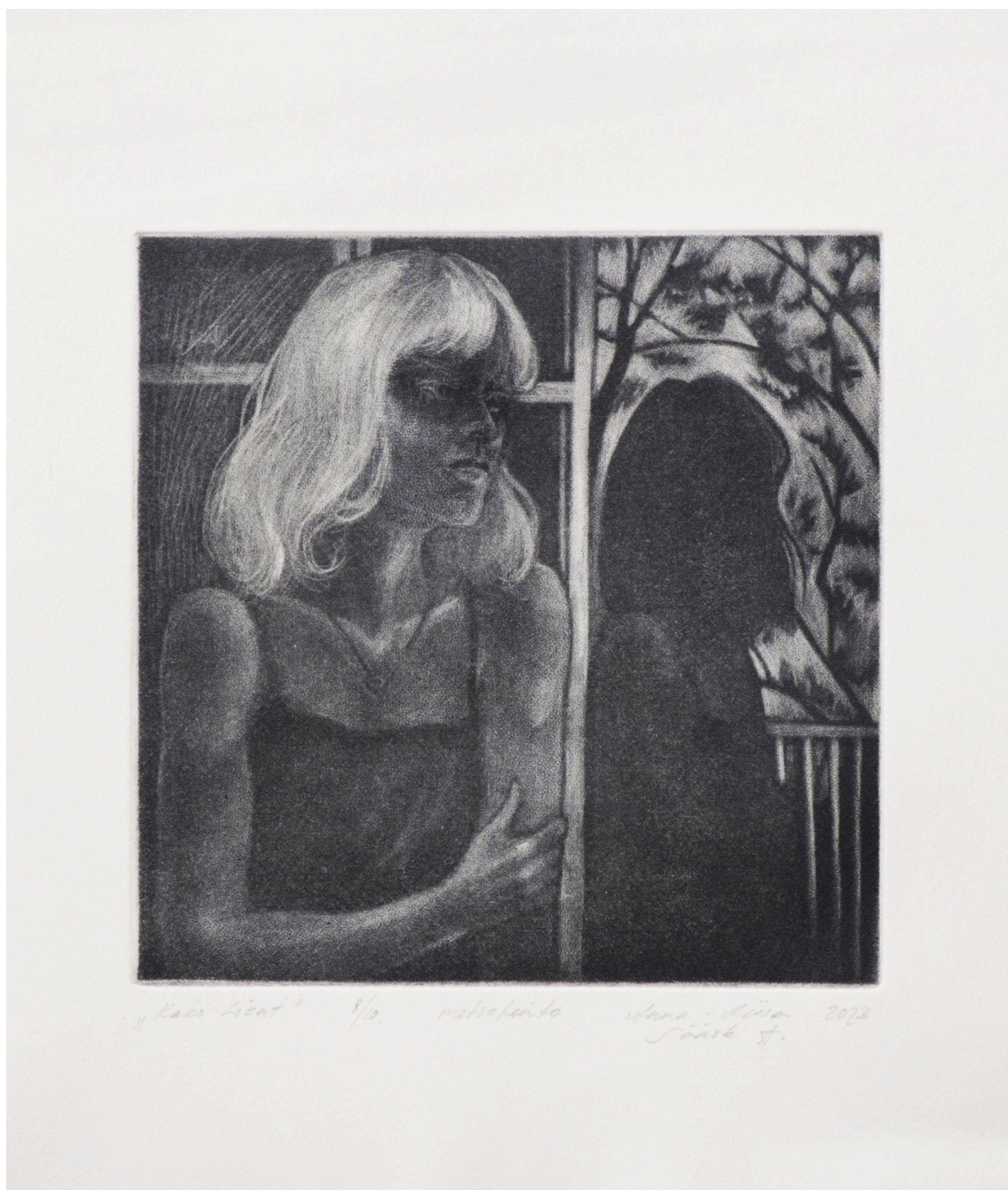
Lisa 2. Kolmekihiline linoollõige „Vahipost”

Autori foto

Lisa 3. Metsotinto „Kaks Lizat”

Autori foto

Lisa 4. Akvatinta „Nita”

Autori foto

Lisa 5. Näituse plakat

Autori foto

Lisa 6. Näituse kataloog, postkaardid ja klepsud

Autori foto

Lisa 7. Näituse vaated

Autori foto

Lisa 8. Näituse vaated

Autori foto

Lisa 9. Näituse vaated

Autori foto

Lisa 10. Näituse vaated

Autori foto